Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci, Doğu (Kafkas) Cephesi: Köprüköy Ve Azap Muharebeleri

The Entry Process To The First World War, Eastern (Caucasus) Front: Köprüköy And Azap Battles

Sayim Türkman*

Abstract: In this study, the Köprüköy and Azap battles, which were accepted as the initial battles of the Eastern (Caucasus) Operation, which had the largest geographic feature in the First World War, were examined. Two warships, which were ordered to England and paid in cash, were not given to the Ottoman State by the attempts of the British Navy Minister Winston Churchill upon the understanding that the World War would come. This event was the most important event that diverted the Ottoman Empire from the Trilateral Entente and brought it closer to Germany. The Ottoman Empire reported that Britain bought the battleships Goeben and Breslau cruisers from Germany. Thus, these two ships, considered one of the most modern ships of the era, were included in the inventory of the Ottoman Navy. On 29 October 1914, the Ottoman Navy power, which included the battleship Goeben and cruiser Breslau, bombarded Sivastapol, Odesa, Novarosiski and Kofe naval bases at the disposal of the German Admiral Suşon. With this initiative, the Ottoman Empire and Russia actually entered the war. Enver Pasha had been warned by such famous commanders like Kazim Karabekir Pasha, Liman Von Sanders Pasha, 3. Commander Hasan İzzet Pasha not to enter this war early and not to make a winter operation to the Eastern (Caucasus) front. However, Enver Pasha did not consider these important recommendations. Köprüköy and Azap battles, against Russian forces lasted for fifteen days. Partial successes were achieved in these battles, but the enemy was not absolute defeated.

Structured Abstract: When the First World War began, two German ships, battleship Goeben and cruiser Breslau were in Messi, an Italian port. On the evening of 7/8 August 1914, the Deputy Commander-in-Chief, Enver Pasha, on the order he gave to the Fortified Position Command, gave instructions to take these two ships into the Çanakkale Strait without waiting.

Two warships, which were ordered to England and paid in cash, were not given to the Ottoman State by the attempts of the British Navy Minister Winston Churchill upon the understanding that the World War would come. This event was the most important event that diverted the Ottoman Empire from the Trilateral Entente and brought it closer to Germany. The Ottoman Empire reported that Britain bought the battleships

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Fakültesi, Tarih Bölümü
Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
ORCID 0000-0003-0934-5323
sayimturkman@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Türkman, S. (2020). Birinci Dünya Savaşı'na giriş süreci, Doğu (Kafkas) cephesi: Köprüköy ve Azap muharebeleri, *Turkish Studies - History*, 15(1), 273-299. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.41615>

Received/Geliş: 04 February/Şubat 2020

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 21 March/Mart 2020

Published/Yayın: 24 March/Mart 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

CC BY-NC 4.0

Goeben and Breslau cruisers from Germany. Thus, these two ships, considered one of the most modern ships of the era, were included in the inventory of the Ottoman Navy.

They were in a hurry to hit the Russian navy in the Black Sea and critical Russian targets in the coastal area. One reason for this was due to the need for Russian forces to remain in their place after the Germans attacked Poland.

On 29 October 1914, the Ottoman Navy power, which included the battleship Goeben and cruiser Breslau, bombarded Sivastapol, Odesa, Novarosiski and Kofe naval bases at the disposal of the German Admiral Suşon. With this initiative, the Ottoman Empire and Russia actually entered the war.

The Eastern (Caucasian) Operation region covers a very large area with a width of 1,000 km. The northern border was based on the square in the south end of Iran's Hamedan city. The Ottoman and Russian armies had to combat many troops in this region. The fact that the two sides used a total of 16 corps and 10 cavalry divisions on this front summarized how great the war was.

In the days when the Russian army attacked, the logistics needs of the mobile troops and the Erzurum Fortified Site Command were not met at the desired level.

The Caucasian region was managed by civilian Russian Governor Waranzov Dachkow, but General Michlaievski served as military advisor. The Chief of Staff of the Russian Caucasian Army was Yudenic. The Russian mobilization force looked quite strong. It had the power to mobilize five million people at a time, but its educational and organizational structure was insufficient.

Russian forces started their offensive in the direction of KöprükÖy after the 3rd Army units were stationed in Erzurum region. General Berhman, the Commander of the Russian 1st Caucasian Corps, ordered the Hasankale region on 5 November with the order he gave to his Corps.

Enver Pasha set out shipping ships named Bezm-i Alem, Mithat Pasha and Bahr-i Ahmer to transport weapons, ammunition, winter clothing, two reconnaissance planes, a reconnaissance company and other logistics materials to support the Eastern Operation. and the Russian fleet caught these three ships on the road and sunk them with gunshots. There were 220 personnel on these three ships and only 17 of them could survive.

In the morning of November 11, the Aras River started offensive with all the power of the north and south as planned by the 3rd Army. Persistent Turkish attacks have affected the right and left sides of the Russian positions and Turkish forces have entered the positions of the Russian 80th Infantry Regiment on the right side of the Russian positions. Similarly, Turkish forces were thrown back to the positions of the 153rd Infantry Regiment on the left side of the Russian Corps and KöprükÖy was cleared from the Russian forces. 3. Army Commander Hasan Izzet Pasha examined the reports that came on the night of 12/13 and concluded that the Russian forces were generally withdrawn.

As a result, until the 7th and 13th of November, the reciprocal attacks, defense and distraction battles between the Ottoman army and the Russian forces were carried out, and in this way, it was time for reinforcements, especially the 10th Corps. Both the 9th Corps and the 11th Corps were tried to perform their duties. Turkish artillery has attained superiority to Russian artillery from time to time with group shots. Our Cavalry Division also managed to render the Russian Cossack Regiments unworkable, with offensive and side skirts on the northern front of the Russians.

The 3rd Army Command continued its preparations to continue its success in the Battle of KöprükÖy in line with the instructions of Enver Pasha and destroy the enemy.

In the Battle of Torture, which has been going on since November 15, on November 21, it allowed only five kilometers to enter Russian positions in the Ardos region. This success could not be maintained because the continents were tired and the logistics facilities were insufficient. Hasan Izzet Pasha made a sudden decision, assuming that the Russian counterattacks would be dangerous in the current situation, and also because of the knowledge that the Russian forces in the Narman region would pass the offensive and that the artillery bullet was about to be depleted, Komasor in an air where the snowfall was intense and military was hit by the type. - Aşağı Kızılca - Decided to retire to the Menevürt line.

Since the 3rd Army carried out attacks based on artillery fire support in the Battle of KöprükÖy and Azap, the continents had a lot of casualties and their ammunition became insufficient. It was impossible for

the army to go into a big offensive in terms of logistics and without being reinforced with new troops. Therefore, it was vitally important to supplement the 3rd Army of the 10th Corps. Even the question of whether the 10th Corps Division would be brought by sea or land caused 2-3 casualties to be lost in a period when even one day was very precious.

The ships named Bezm-i Alem, Mithat Pasha and Bahr-ı Ahmer, which were sunk in the Black Sea during the Battle of Köprüköy and Azap, which continued on 6 - 21 November 1914, deprived the 3rd Army from two reconnaissance aircraft sent primarily to see the enemy movements. Despite the fact that Hasan İzzet Pasha, the Commander of the 3rd Army, was not successful in destroying the final enemy in these battles, it was considered successful, but the enemy positions, which were taken by giving thousands of martyrs and injured due to some unjustified worries, were executed on the evening of 20/21 November. It was abandoned to the enemy.

Keywords: History, First World War, Enver Pasha, Hasan İzzet Pasha, Eastern Front, Köprüköy Battles, Battles of Azap.

Öz: Bu çalışmada, Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na nasıl soktuğu ve Birinci Dünya Savaşı'nda coğrafi olarak en büyük cephe özelliğine sahip olan Doğu (Kafkas) hareketinin başlangıç muharebeleri olarak kabul edilen Köprüköy ve Azap Muharebeleri incelenmiştir. İngiltere'ye ısmarlanan ve parası peşin olarak ödenen iki savaş gemisi, Dünya Harbi'nin çıkacağına anlaşılmaması ile İngiliz Donanma Bakanı Winston Churchill'in girişimleri ile Osmanlı Devleti'ne verilmedi. Bu olay Osmanlı Devleti'ni Üçlü İtilaf'tan uzaklaştıran ve Almanya'ya yaklaştıran en önemli hadise oldu. Osmanlı Devleti, İngiltere'ye Almanya'dan gelen Goeben ve Breslau zırhlı gemilerinin satın aldığı bildirildi. Böylece, çağın en modern gemilerinden sayılan bu iki gemi, Osmanlı Deniz Kuvvetlerinin envanterine dahil edildi. İçinde Goeben zırhlısı ve Breslau kruvazörünün bulunduğu Osmanlı Donanma gücü, Alman Amiral Suşon'un emrinde 29 Ekim 1914 tarihinde Sivastapol, Odesa, Novarosiski ve Kofe deniz üslerini bombardımana tuttu. Bu girişim ile Osmanlı Devleti ile Rusya fiilen savaşa girmiş oldular. Enver Paşa'yı bu savaşa geç girilmesi ve Doğu (Kafkas) Cephesi'nde bir kış hareketinin yapılmaması konusunda Kazım Karabekir Paşa, Hasan İzzet Paşa, Liman Von Sanders Paşa, 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa gibi ünlü komutanlar uyarılmışlardır. Fakat Enver Paşa bu önemli tavsiyeleri gözönüne almamıştır. Onbeş gün devam eden Köprüköy ve Azap Muharebeleri Rus kuvvetleri ile yapılmış ve bu muharebelerde kısmi başarılar elde edilmekle birlikte kesin olarak düşman yenilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Birinci Dünya Savaşı, Enver Paşa, Hasan İzzet Paşa, Doğu Cephesi, Köprüköy Muharebeleri, Azap Muharebeleri.

1. Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci:

Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki siyasi ve askeri ilişkiler uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Sürekli olarak Rusya'nın Boğazlara hakim olma düşüncesi iki devleti bir çok kez karşı karşıya getirmiştir.

Rusları 227 yıl hakimiyeti altında tutan Kıpçak Türk Devleti, 1463 yılında beş idareye bölünmüştür: Kıpçak, Kazan, Nogay, Ajderhan ve Kırım Hanlıkları. Ruslar Türklerin bölünmesini bir zafiyet olarak gördü ve 1481 tarihinde I. Çar İvan, Nogay Hanı ile işbirliği yaparak Kıpçak Türklerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Beş yıl aradan sonra Ruslar aynı şekilde Nogaylılarla ittifak yaparak bu kez Kazan Türk Devleti'ni ortadan kaldırdı. 1521 yılında Rus Devleti'ni kuran İvan'ın ölümü üzerine Osmanlı'dan güç alan Kırım ve Kazan Müslümanları Moskovay'ı ele geçirdiler. Osmanlı ordusu o tarihlerde Mohaç Meydan Muharebesi'ni kazanarak Macaristan'ı ele geçirmiş ve Viyana sınırlarına ulaşmıştı. 1513 yılında Ruslar tekrar toparlanarak Tatar Türklerine taarruz ederek devletlerini kurdular (Karabekir, 1995 : 168-169, 171).

Osmanlı Devleti'nin son üç yüzyıl içerisinde Rusya ile ilişkileri zaman zaman savaşla neticelenmiştir. Çar I. Petro zamanında Rusya askeri, eğitim ve kültürel alanlarında önemli ölçüde kuvvetlenerek bölgesel bir güç haline gelmiştir. Osmanlı ordusu ile Rus ordusu ilk kez Merzifonlu

Kara Mustafa Paşa komutasında 12 Ağustos 1678 Çehrin Savaşı'nda karşı karşıya gelmiş ve Osmanlı ordusu kesin zafer kazanmıştır. Osmanlı askeri 1683 yılındaki II. Viyana Kuşatmasındaki başarısız olmuş ve akabinde Rusya, Avrupa'da Hristiyanların oluşturduğu "Kutsal İttifaka" dahil olmuştur (Aras, 2013. 22-23).

Rusya'nın Balkanlar, Kafkaslar ve Boğazları ele geçirme amacı ile önemli savaşlardan biri de 1768 - 1774 Osmanlı-Rus Savaşı olmuştur. Rusyanın Lehistan'nın iç işlerine karışma bahanesi ile başlayan sorunlar 1770 yılında Rus donanmasının Baltık denizinden Akdeniz'e geçme ve ardından Çeşme limanında bulunan Osmanlı donanmasını yakması neticesinde, Rus askeri Kırım'ı ve ardından da Eflak ve Boğdan'ı işgal etmiştir (Jorga, 2009: 381-413). İmzalanan Kaynarca Anlaşması ile; Kırım Hanlığı elden çıkıyor, Karadeniz Rus donanmasının kontrolüne giriyor, kapitülasyonlar ilk kez Ruslara veriliyor, yine Osmanlı Devleti ilk kez 1777 yılına kadar savaş tazminatı ödemesi kararlaştırılıyordu.

Osmanlı - Rus Savaşı I. Abdülhamit Han döneminde de devam etmiştir. Karadeniz'in kuzey kıyısında bulunan ve kritik konuma sahip olan Özi kalesi, kalede bulunan Rus yanlısı bir kadının Rus komutanı Potemkin'e kaleye giriş yolunu göstermesi ile Rus askerleri kaleye girmiştir. 25.000 kişilik Osmanlı asker ve ailelerinin katliamı ile sonuçlanan bu vahşet, I. Abdülhamit Han'a bildirildiğinde Padişah sendelemiş ve felç geçirerek kısa zamanda hayatını kaybetmiştir (28 Mart 1789). I. Abdülhamit Han'ı yaşlı bulanlar III. Selim'i genç ve hatta kurtarıcı olarak görüyorlardı. genç Padişah Deryalar Kaptanı Gazi Hasan Paşa'yı Serasker yaparak Özi kalesini Ruslardan geri almak üzere görevlendirdi. Osmanlı askeri önce Kalas Savaşı'nda , ardından Boze bozgununda (22 Eylül 1789) III. Selim'i hayal kırıklığına uğrattı (Karal, 1994: 14-16).

Rusya ile yapılan 1853-1854 Kırım Savaşı, bütçeye 80 milyon Franklık yük getirmiştir. Osmanlı Devleti, ilk defa Avrupa devletlerinden borç almış ve faizlerin katladığı borçlar sebebiyle, dış borçlar iyice yükselmiştir. 1854- 1862 yıllarında borç almaya devam eden Osmanlı maliyesinin borç stoku ağır bir yük haline gelmiştir (Tolon, 2006: 3-4). Yanlış dış politikaları nedeniyle Mithat Paşa, Osmanlı Devleti'ni Rusya ile savaşa sokmuştur. İktidara yeni gelen genç padişah II. Abdülhamit Han, ülkesini Rusya ile savaş ortamında bulmuştur. 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı (93 Harbi) Balkanların elimizden çıkmasına sebep olmuştur.

93 Harbinde Doğu Anadolu, Rusların işgal etmek istediği yerlerin başında geliyordu. Çar İkinci Aleksandre'nin biraderi olan Grand Duke Michael, Kars'ı işgalin ardından 15 gün içinde önce Erzurum'u ve bir ay sonra da stratejik öneme haiz liman şehri olan Trabzon'u işgal etmek ve 45 gün içinde kendi lehlerine olacak şekilde, bir anlaşma yapmak istediğini, Rusya'nın Panislamizm Komitesine ve Rus İmparatoruna bildiriyordu (Arif, 2006: 54-55). Bu bilgiler kasıtlı olarak Doğu Anadolu ve Rus halkına propaganda amaçlı olarak anlatılıyordu. Rusya bu Savaş'ta Balkanlar'da istediği hedeflere ulaşırken, Doğu Cephesi'nde Erzurum'a kadar gelmelerine rağmen başta Ahmet Muhtar Paşa olmak üzere, askerimizin dirayeti ve Erzurum halkının bizzat düşmana müdahale etmeleri ile istedikleri hedeflere ulaşamadılar.

Rus Çarlığı, bin yıllık Boğazları ele geçirme planı çerçevesinde, 1914 yılının başında gerekli askeri hazırlıklara başladılar. Enver Paşa'nın Genelkurmay Karargâhında, İstihbarat Şube Müdürlüğü yapan Binbaşı Kazım Karabekir Bey, bu konuda "Birinci Cihan Harbi'ne Neden Girdik" isimli kitabında önemli bir hatırasını paylaşmıştır. Karabekir, eserinde Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'un, Çar'ın da onayını alarak Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve İstanbul Rus elçisinden oluşan 10 kişilik bir komisyonun katkıları ile bir rapor hazırladıklarını ve bunu Çar'a ilettiklerini belirtmiştir. Çar'a 23 Mart 1914 tarihinde sunulan bu raporda; yakın bir gelecekte Osmanlı Devleti'nin parçalanacağı gerekçesi ile, İstanbul ve Çanakkale boğazları ile ilgili Rus çıkarlarının korunması için, ihtiyaç olunan kara ve deniz taşıt araçlarının temini ile kolordu seviyesinde askeri birliklerin hızla Boğaza ulaştırılması, Rus Karadeniz donanmasının Osmanlı donanmasından üstün bir hale getirilmesi, doğu bölgesinde Kafkas dağlarını aşacak demiryollarının inşa edilmesi gerektiği iletilmiştir. Ayrıca, Genelkurmay Başkanı General Zilinsky, Boğazların

işgali için Sivastopol ve Odesa bölgelerinde 7. ve 8. Kolordularının kullanılması ve ilk çıkarmada 30 - 40 bin kişilik bir askeri birliğin çıkarma yapması gerektiğini, aksi halde zayıf kuvvetlerle yapılacak taarruzda Rus askerinin ezileceğini vurgulamıştır (Karabekir, 1995: 103-112). Rapordan anlaşılacağı gibi Rusya ile ittifak arayışında olan İttihat Terakki yöneticileri aslında boş bir çabanın içerisinde idiler. Rus Çarı çoktan safını belirlemiş ve taarruz planlarını yapmıştı.

Karadeniz'de Rusya'nın yedi zırhlı, iki kruvazör, dokuz muhrip, 15 torpido ve yedi denizaltıdan meydana gelen güçlü bir deniz gücü vardı. Bu sebeple Osmanlı donanmasının bu dengesizliğini ortadan kaldırmak için Sultan Osman, Reşadiye ve Fatih zırhlı gemilerini ısmarladı. Rusya da kendi donanmasını yetersiz görerek Katarina, Sekizinci Alexander ve Maria isimli savaş gemilerini inşa etmeye başladılar (Çakmak, 2005: 3).

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığında iki Alman gemisi Goeben zırhlısı ve Breslau kruvazörü bir İtalyan limanı olan Messi'de bulunmaktaydı. 7/8 Ağustos 1914 akşamı Başkomutan Vekili Enver Paşa, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa'ya verdiği emirde bu iki geminin Çanakkale Boğazı'na gelmesi halinde bekletilmeden içeri alınması hakkında talimatını vermişti (BOA, DH. EUM. 7. Şb. 2/31, 2013: 5). İki gün sonra Çanakkale Boğazı önlerine gelen gemiler Enver Paşa'nın talimatına uygun olarak içeri alınmış ve gemilerin direklerine Türk bayrağı çekilmiştir.

İngiltere'ye ısmarlanan ve parası peşin olarak ödenen iki savaş gemisi, I. Dünya Harbi'nin çıkacağına anlaşılmaması ile İngiliz Donanma Bakanı Winston Churchill'in girişimleri ile Osmanlı Devleti'ne verilmemiştir (BOA, DH. KMS, 1105/41: 33). Bu olay, Osmanlı Devleti'ni Üçlü İtilaf'tan uzaklaştıran ve Almanya'ya yaklaştıran en önemli hadise olmuştur (Shaw, 2014: 545). Osmanlı Devleti, İngiltere'ye Almanya'dan gelen Goeben zırhlısı ve Breslau kruvazörü gemilerinin satın aldığını bildirdi. Böylece, çağın en modern gemilerinden sayılan bu iki gemi, Osmanlı Deniz Kuvvetlerinin envanterine dahil edildi.

Karadeniz'de Rus donanmasının ve kıyı bölgesindeki kritik Rus hedeflerinin vurulmasında acele ediliyordu. Bunun bir sebebi, Almanların Polanya'ya saldırıya geçmesinin ardından Rus kuvvetlerinin bulundukları yerde tutma ihtiyacından kaynaklanıyordu (Çakmak, 2005: 28).

İçinde Goeben zırhlısı ve Breslau kruvazörünün bulunduğu Osmanlı Donanma gücü, Alman Amiral Suşon'un emrinde 29 Ekim 1914 tarihinde Sivastapol, Odesa, Novarosiski ve Kofe deniz üslerini bombardımana tuttu. Bu girişim ile Osmanlı Devleti ile Rusya fiilen savaşa girmiş oldular (Sayılır, 2006: 23). Bu tarihte Genelkurmay II. Başkanı olan ve daha sonra Sarıkamış Cephesi'nde 10. Kolordu Komutanlığına atanan Albay Hafız Hakkı Bey hatırlarından bu konu ile alakalı şu bilgiyi vermektedir: “Donanma Komutanına şöyle bir emir hazırlanmış idi: ‘Rus donanmasını mahvederek Karadeniz hakimiyetini kazanmak.’ Bu emir benim çekmecemde duruyordu. Ancak icabında ve zamanında verilecekti. Bizim hareketimizden önce Nazır emri istedi. ‘Suşon’a vereceğim, kapalı bir zarf içinde. Lazım olduğunda aç! diyeceğim’ dedi. Ben şüphelendim. Rica ettim, dinlemedi. Halbuki iş başka türlü olmuş ve Suşon kendisi Alman kafası ile açmış, yapmış, etmiş, bizi vakitsiz bir harbe sürüklemiş. Bundan sonra artık vaziyeti selamete çıkarmak için canla başla çalışmak lazım.” (Bardakçı, 2016: 23). Bu hadise göstermektedir ki Alman yöneticileri Osmanlı Devleti'nin bir an evvel savaşa girmesi için elinden geleni yapmıştır.

Binbaşı Kazım Karabekir (Paşa), 29 Ekim 1914 tarihinde Genelkurmay İstihbarat Şube Müdürlüğünde görevliydi. Amiral Suşon bu tarihte, Karadeniz'de Türk filosuna komuta ederken Karadeniz'de Rus donanmasına saldırmış ve bazı gemileri batırırken ve Rus sahilinde yer alan bazı kritik hedefleri vurmuştu. Karabekir Paşa, bu konu ile alakalı hatıralarını eserine kaydetmiş ve ‘Karadeniz Olayı’ ile ilgili merak edilen bir çok soruya cevap vermiştir.

30 Ekim tarihi Kurban Bayramının birinci gününe denk gelmekteydi ve Kazım Bey, erkenden İstihbarat Şubesine giderek dünkü ‘Karadeniz Olayı’ ile ilgili malumat almak istiyordu. Dairesine geldiğinde Liman Von Sanders Paşa'nın kendisini Pangaltı'da bulunan Harbiye

Mektebindeki odasında beklediği haberini aldı. Vakit kaybetmeden Liman Paşa'nın yanına gittiğini ve Paşa'nın kendisini olağan üstü sıcaklıkta karşıladığını ve : “Got zay dank (Allah’a şükür) Sen de haber aldın mı Kazım Bey? Sonunda savaşa girdik. Rus donanması Boğaz yakınına gelmiş ve bizim donanmaya saldırmış. Bizim donanma Rusların bir torpil gemisini batırmış, diğerlerini de çekilmeye mecbur etmiş. Bunun üzerine donanmamız Rus kıyılarını bombalamaya gitmiş.” (Karabekir, 1995: 360-361) diyerek, olayı Rusların başlattığını vurgulamıştır.

Bu görüşmeden sonra Enver Paşa, Beşiktaş'ta bulunan Sinan Paşa camiinde Cuma selamlığına Kazım Bey'i çağırır. Derhal Riyaset otomobiline biner ve Hünkar Dairesine çıkar. Enver Paşa sevinçli bir ruh halinde hitaben: “Kazım bizim donanma Boğaz'a yakın bir yerde manevra yaparken Rus donanmasının saldırısına uğramış. Tabii karşılık vermiş, bir kaç gemi de batırmış ve bir miktar da esir almışlar. Esirler yoldaymış. Bunları bir istimbotla Boğaz'da karşıla ve sorguya çek. Sonucu da bana bildir.” Kazım bey Enver Paşa'nın yanından ayrılır ve önce filo Komutanı Suşon'un 'Karadeniz Olayı'nın yaşandığı 29 Ekim saat 10.30 raporunu ister. Raporda, Rus savaş gemilerinin üç torpido muhrip ve kömür gemisi ile düşmanca düşüncelerle Boğaz'ın önünde dolaştığını, Yavuz gemisinin Pirov'u batırdığını, kömür gemisini ele geçirdiğini, ayrıca bir torpido gemisini de batırarak üç subay ve 72 eri esir aldığı ifade ediliyordu. Aynı gün Akşam 22.30 raporunda da esirlerin verdiği ifadelerle göre Boğaz önüne mayın döşeyerek Osmanlı donanmasını mahvetmek istedikleri belirtiliyordu. Kazım Bey, aldığı bu ön bilgilerle esirlerin bulunduğu Reşit Paşa gemisine istimbotuyla çıkmış ve Rus subay ve erlerini sorgulayarak Enver Paşa'ya bir rapor sunmuştur. Karabekir raporunda, Rus askerlerinin fazla bilgi vermekten kaçındığını, Sivastopol'dan gemilerinin mutat göreve çıktıklarını ve Türk filosu ile karşılaştıklarını ve Türk gemilerinin saldırarak gemilerini batırdıklarını ve kendilerini esir aldıkları şeklinde ifade verdiklerini söylemiştir. Karabekir Suşon'un raporunda olayın İstanbul Boğazı'na yakın bir yerde gerçekleştiği ifade edilirken, esirlerin sorgusunda Sivastopol sahillerinde olduğu vurgulanmış ve ikisi arasında bir çelişkinin olduğunu, bunun harekate katılan Türk subayları tarafından aydınlatılması gerektiğini vurgulamıştır. Enver Paşa, teşekkür ederek konunun Donanma Komutanı Cemal Paşa tarafından araştırılacağını belirterek raporu teslim almıştır (Karabekir, 1995: 367-369).

Bu konuda Alman arşivleri de Kazım Karabekir Beyin iddialarını doğrulamaktadır. Nitekim, Alman belgelerine göre Enver Paşa, 4 Ekim 1914 tarihinde Alman Amiral Suşon'a şu talimatı vermiştir, “Türk donanması Karadeniz'de hakimiyet kazanmalıdır. Rus donanmasını arayınız ve bulduğunuz yerde harp ilan etmeden ona saldırınız.” (Çolak, 2014: 46).

Kazım Karabekir, savaşa giriş sürecini kendi ifadeleri ile şu şekilde anlatıyor: “Almanlarla Enver Paşa savaşa karar veriyor, Cemal Paşa da buna razı oluyor ve bunların izniyle savaş açılıyor. Diğer üyeler değil, Savaşı yönetirken, sonraları da, ölünceye kadar hala savaşı Rusların açtığı veya Amiral Suşon bizi savaşa sürükledi sanıyorlar! Savaşa kimlerin kararı ile girdik. Cihadı kimlerin kararıyla ilan ettik sırasıyla görelim: Merkez Karargah Kurmay Başkanı Bronsart Paşa, 7 Ekim 1914 tarihinde, yani savaşa girmemiz hakkında tartışıldığı gün Enver Paşa'ya bir rapor veriyor. Enver Paşa da ertesi günü 8 Ekim'de Türk kurmaylarının verdiği raporu da okumasına rağmen Bronsart Paşa'nın raporunu beğeniyor ve Alman Merkez Karargahına yazarak onların da onayını alıyor ve Amiral Suşon'a savaş açması için tam yetki veriliyor.” (Çolak, 2014: 373-377).

“Alman Merkez Karargahı General Moltke'ye

İstanbul 14 Eylül 1914

Osmanlı Kuvvetleri aşağıdaki hususları yerine getirecektir:

1. Donanma savaş ilan etmeden Karadeniz'deki Rus donanmasını basarak deniz hakimiyetini kazanacaktır. Donanmanın hareket zamanı Amiral Suşon'a bırakılmıştır.

2. Savaş ilanından sonra Zat-ı Şahane müttefiklerin düşmanlarına karşı Cihad ilan edecektir.

3. Kafkas sınırındaki Osmanlı ordusu oradaki Rus ordusunu meşgul edecektir.

4. 8. Kolordu gerektiğinde 12. Kolordu ile takviye edilerek Mısır üzerine hareket edecekse de, bu hareketin altı haftadan önce yapılması mümkün değildir....

... Osmanlı Ordusu savaş düzeni ve kuvveti buradaki Alman askeri ateşesi vasıtasıyla gönderildi. Bu amaçlarımızın sizin arzularına uygun olup olmadığını bildirmenizi rica ederim.

Bronsart Paşa

Genelkurmay Başkanlığının Ordu Komutanlıklarına Karadeniz Olayı ile ilgili yaptığı açıklamada, Karadeniz'de bulunan filomuza Rusların önce saldırdığı bildirilmektedir.

3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın 3. Ordu Emrinde bu konu net bir şekilde aşağıdaki gibi bildirilmiştir: (Köprülü, 2015: 78, 90)

“3. Ordu Emri (10)

1. Karadeniz'de bulunan filomuza Ruslar 29 Ekim 1914'de taarruz etiler. Ruslardan bir gambot ile bir torpil gemisi batmış ve 3 subay ile 73 esir alınmıştır. Bizden hiç zayıat yoktur.

2. Rusların her an karadan taarruzları beklemektedir.

3. Ordu Komutanı

Hasan İzzet

Hasan İzzet Paşa, aynı gün 11. Kolordunun Tatak'ta bulunan 33. Tümenine derhal Karayazı üzerinden Erzurum istikametine yürümesini ve İstanbul'dan gelen bir telgraf ile de 10. Kolordunun Giresun'da bulunan 30. Tümenin 3. Ordu emrine verildiğini bildirmekteydi (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993: 54.).

Sarıkamış Harekatı konusunda Enver Paşa'yı sadece Kazım Karabekir ve Hasan İzzet Paşa uyarmamıştı aynı zamanda Liman von Sanders Paşa da bu konuda ikazlarını yapmıştır.¹ Enver Paşa, 3. Ordu bölgesinde Sarıkamış Harekatı ile ilgili görüşlerini almak üzere Liman Paşaya konuyu açmış ve görüşünü talep etmiştir. Liman Paşa hareket hakkında karargahta daha önce bir Alman subayından malûman aldığı için önceden harita üzerinden bölgeyi incelemiş ve bu hareketin imkansız olmasa bile son derece zor bir hareket olduğu kanaatine ulaşmıştır. Enver Paşa'ya bölgenin bu mevsimde karla kaplı olacağını, yürüyüş esnasında Türk nakliye araçları ile yalnız cephane ve erzak maddelerinin ne şekilde tanzim edileceği hususunun bile başlı başına büyük bir mesele olacağını Enver Paşa'ya anlatmış ve hareketin bu mevsimde son derece mahsurlu olduğunu söylemiştir. Enver Paşa'nın yanında götürdüğü Bronzart Paşa'yı da bu konuda ikaz etmeyi ihmal etmemiştir (Sanders, 2018: 56).

Doğu (Kafkas) Harekat bölgesi 1.000 km genişliğe sahip çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Kuzey sınırı Karadeniz'e güney ucu İran'ın Hamedan şehrine dayanmaktaydı. Osmanlı ve Rus orduları çok sayıda birliğini bu bölgede muharbeye sokmak zorunda kalmıştır. İki tarafın toplam 16

¹ Liman Paşa Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Malta'daki sürgün hayatında bu olayları kitap haline getirmiş ve bu kitap İstanbul'da 1920 yılında “Türkiye'de Beş Sene” adı ile yayınlanmıştır.

kolordu ve 10 süvari tümenini bu cephede kullanması savaşın ne kadar büyük olduğunu özetlemektedir (Çakmak, 2005: 3).

Doğu bölgesi özellikle Erzurum ve doğu kesimi dağlık bir arazi yapısına sahip olması nedeniyle sıradağların bazı kesimlerinde geçişe imkan vermektedir. Bu arazi yapısı orduların hareketini son derece zorlaştırmakta ve belirli geçit ve gediklerle sınırlı bırakmaktadır (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993: 34). Bu durum zaman zaman birliklerin birerli kol halinde kilometrelerce uzayan derinlikte, hareket yapmasına sebep olmaktadır.

(Harita -1) 1914 Ekim sonu itibariyle Türk ve Rus ordularının Doğu Harekat bölgesinde konuş durumu: Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas (Doğu Cephesi) 3. Ordu Harekatı C. II Birinci Kitap, Ankara 1993, (Kroki - 4).

Kafkas bölgesinde, savaş çıktığında iki tarafın sınır hattında dengeli bir kuvveti vardı. Osmanlı Ordusunun 9. ve 11. Kolorduları ve ayrıca 37. Tümen ve süvarileri dahil 161.762 er (92.094 er, 19.257 süvari), 168 top. Bu sayıya dahil olan Erzurum kalesinde bulunan 7.683, depolardaki 21.524 ve jandarma hudut birliklerinde 24.977 vb. destek birlikleri çıkarıldığında 3. Ordunun muharip mevcudu 66.000 civarında idi. Rusların kuvvetine bakıldığında, üç Kafkas kolordusundan meydana gelen 120.000 piyade, 12.000 süvari ve 432 toptan ibaretti. Ruslar 2. ve 3. Kolordularını Avrupa cephesine nakletmişlerdi (Harita -1), (Çakmak, 2005: 13).

Ekim 1914 ortalarında Hafız Hakkı Paşa, Genelkurmay Karargahında görevli iken bazı plan ve değerlendirmeler yapıyordu. Bu çerçevede şunları söylüyordu: “Almanlar, 19 Ekim 1914’te henüz muharebeye girmedik için bizi harbe teşvik ediyorlardı. Oysa planda en çok dikkate alınan konu, kışın muharebeye girmemektir. Kanal’ı aşiretlerle ve bedevilerle taciz edebiliriz. Rus sınırındaki zayıf kuvvetlerle Rus kuvvetlerini tutunca kışın muharebesiz geçirilmesini sağlanmış olur. Aksi takdirde, kışın muharebeye girersek üstün Rus güçlerine yeniliriz. Ruslar da kuvvetlerini çekip batıya gönderirler”(Çakmak, 2005: 16-17). Hafız Hakkı Paşa bu değerlendirmesinde haklıdır. Bu önerisine Kazım Karabekir de katılmış ve Enver Paşa dahil Osmanlı Genelkurmay Karargahına sunmuşlardır. Ancak Enver Paşa ve Alman Generaller bu değerlendirmeye karşı çıkmışlar ve kış şartlarında en kötü plan uygulanarak Ruslara taarruz edilmiştir. Rus kuvvetleri ‘Karadeniz Olayı’ndan üç gün sonra 1 Kasım tarihinde Sarıkamış - Horasan ve Oltu - Narman istikametlerinde iki koldan saldırıya geçtiler. Üç gün içinde Narman-Horasan – Velibaba mevzilerine ulaştılar (**BOA**, DH. KMS, 1111/3-1: 74) (Harita -2).

Rus ordusunun saldırıya geçtiği günlerde seyyar birliklerinin ve Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığının lojistik ihtiyaçları istenilen seviyede karşılanmış değildi. Ekim ayı içinde 3. Ordu Komutanlığı Başkomutanlık Vekaletine gönderdiği istekte, 11.709 büyük çaplı mavzer (6 Ad. mermi alır) ve tüfek başına 335 mermi talep edilirken, 11. ve 9. Kolorduların elindeki silahları için Trabzon ve İstanbul’dan gelecek mermilerle tüfek başına 759 mermisi olacağını bildiriyordu. Başlangıç hareketi için hafif silahlar ve mühimmatı yeterli görülüyordu. Hafif ve seyyar birliklerin elinde hafif ve dağ topları miktarı 168 adet bulunurken, Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığında çeşitli cins ve çapta 308 adet ağır top bulunmaktaydı (Genkur. ATASE Başkanlığı Yayınları b, 1985: 180-182). Top mermisi için Genelkurmay ve 3. Ordu menzil komutanlıkları elinden gelen gayreti sarf ediyorlardı.

(Harita -2) 1914 Ekim sonu itibariyle Türk ve Rus ordularının Doğu Harekat bölgesinde konuş durumu: Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas (Doğu Cephesi) 3. Ordu Harekatı C. II Birinci Kitap, Ankara 1993, (Kroki - 6).

Sarıkamış felaketinin sorumlularından olan Hafız Hakkı Paşa, 12 Kasım 1914 tarihli günlüğünde yapılacak hareketin nasıl olacağını Napolyon'un İtalya seferini örnek göstererek şu sözlerle izah etmekteydi: "Ordu süratle taarruzla Kars – Ardahan hattını tutmaya muaffak olursa orada Rusların birçok erzakını da bulur. Oradan Firar edecek olan Rus ahalinin bırakacağı kışlık zahire de üzerine caba! Askerin iskanı ..., her şey daha kolaylaşır. Binaenaleyh Ordu süratle taarruz etmeli ve behemahal şu bir - iki ay içinde, yani memleket erzakı bitmeden Kars - Ardahan – Batum'u zapta çalışmalıdır. İki tarafın ordularını vaziyetince bu pek kabildir. Napolyon'un aç ve çıplak askerine İtalya'yı gösterdiği gibi biz de Kafkasya'ya girmeliyiz." (Bardakçı, 2016: 25). İfadelerden anlaşıldığı gibi aç ve donanımsız bir ordu ile sadece Sarıkamış – Kars değil bütün Kafkasya'nın fetih edilmesi hayal ediliyordu.

Kafkas bölgesi sivil Rus Vali Waranzov Dachkow tarafından yönetilmekle birlikte askeri danışmanı olarak General Michlaievski görev yapmaktaydı. Rus Kafkas Ordusunun Kurmay Başkanı Yudenich idi. Rus seferberlik gücü oldukça güçlü görünüyordu. Bir sefer halinde beş milyon kişiyi seferber edecek güce sahipti, ancak eğitim ve teşkilat yapısı yeterli seviyede değildi (Belen, 1964: 99). 16 Temmuz 1914 tarihinden itibaren genel seferberlik ilan edildiği için 2. ve 3. Rus Kolorduları Kafkasya bölgesinden Avrupa Cephesi'ne intikal ettirilmiştir. 1. Rus Kafkas Kolordusu Kafkasya bölgesinde kalmış ve sefer kadrosunu tamamlamıştır. Rus kuvvetlerinin 1914 yılında barış kuruluşuna bakıldığında (Kuruluş-1) üç kolordudan ibaret olduğu görülmektedir. 1 Kasım'dan itibaren sefer kuruluşuna geçmeye çalışan Rus Kafkas Ordusuna bağlı 1. Kafkas Kolordusunun Komutanı Genaral Berhman, 4. Erivan Kolordusunun Komutanı Abasiyef, Ayrıca 2. Türkistan Kolordusu ve Kafkas ordusuna doğrudan bağlı üç tane tümenin Komutanı Sibisarcanko birliklere komuta ediyorlardı (Maslofski, 1935: 86).

(Kuruluş -1) 1914 Ekim sonu itibariyle Türk ve Rus ordularının Doğu Harekat bölgesinde konuş durumu: Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas (Doğu Cephesi) 3. Ordu Harekatı C. II Birinci Kitap, Ankara 1993.

2. Köprüköy Muharebeleri (7 -12 Kasım 1914)

Rus kuvvetleri 3. Ordu birliklerinin Erzurum bölgesinde mevzilendiği heberi üzerine Köprüköy doğrultusunda taarruzlarına başlamıştır. Rus 1. Kafkas Kolordusu Komutanı General Berhman, 5 Kasım tarihinde Kolordusuna verdiği emirle Hasankale bölgesini alma emri vermiştir.

Rus Amiral Eberhard komutasında bulunan Karadeniz filosu Kagol ve Merkuoria kruvazörleri 6 Kasım tarihinde önce Zonguldak limanını bombalamıştır. Enver Paşa, Sarıkamış Harekatı'nı desteklemek üzere silah, mühimmat, kışlık giyecek, iki adet keşif uçağı, bir keşif bölüğü ve diğer lojistik malzemeleri nakletmek üzere Bezm-i Alem, Mithat Paşa ve Bahr-ı Ahmer isimli nakliye gemilerini yola çıkarmış ve bu üç gemiyi Rus filosu yolda yakalayarak top atışları ile batırmıştır. Bu üç gemide 220 personel bulunuyordu ve sadece bunlardan 17 kişi kurtulabildi (Atabey, 2006: 27). Türk donanmasının koruması olmadan yola çıkarılan bu gemiler göz göre göre ölüme gönderilmiştir. Karadeniz'de bir gün önce Zonguldak limanının vuran Rus filosu Kafkasya Cephesi'ne gönderilen korumasız bu gemileri kaçırmaları mümkün değildi. Gemilerdeki lojistik malzemeler hayati öneme haizdi. Askerin kışlık giyeceği harekattan donan askerler için son derece önemliydi. Bu malzemeler ulaşmadığı için don olaylarına maruz kalan bir çok asker ya şehit ya da hasta oldu. Gemide bulunan bir diğer kritik malzeme ise iki adet keşif uçaklarıydı. Bu uçaklar gelseydi Rus ordusunun hareketleri izlenecek ve verilecek keşif raporları ile kararlarda isabet en üst seviye çıkarılacaktı.

Başlangıçta Erzurum'u Höyükler mevzilerinde Rus kuvvetlerini yıpratma ve karşı taarruzla yenme kararı alan 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, Enver Paşa'dan aldığı emirle kararını değiştirmek zorunda kaldı. Enver Paşa verdiği emirde, geniş bir alanda ilerleyen Rus birliklerinin üstün görünmedeğini, 10. Kolordunun 3. Orduya katılması için geçecek üç haftalık zamanı kazanabilmek için ilerleyen düşman kollarının ayrı ayrı ezilmesini emrediyordu. Hasan İzzet Paşa, Rus ilerleyişi sırasında Erzuruma çektiği 11. Kolordu birliklerinden 18. ve 34. Tümenlere 6 Kasım 1914 tarihinde tekrar Hasankale istikametinde ilerlemeleri için emir verdi. Bu karar değişikliği birlikleri hem yormuş hem de zaman kaybetmelerine yol açmıştır. Erzuruma daha çok iase tedariki için dağılmış olan 11. Kolordu birliklerini toplamak hayli zor olmuş ve buna ilaveten gece yürüyüşü emredildiğinden sabaha kadar uykusuz ve bitkin halde düşmanla temas kurulmuştur. 2. Nizamiye Süvari Tümeni sınır hattında düşmanı oyalarken, diğer 33. Tümen Rus kuvvetlerinin güney yan ve gerilerine vurmak üzere hareketine devam etmiştir (Köprülü, 2015: 78, 90; Çakmak, 2005: 32).

Rus komuta heyeti Türklerin Erzurum Höyükler hattında savunmayı Kabul edeceğini varsaydıklarından vakit kaybetmeden Köprüköyü ele geçirmek üzere Badican sırtlarına taarruzların başlatmışlardır. 3. Ordu Komutanlığından taarruz emri alan 11. Kolordu Komutanı 34. Tümen solda, 18. Tümen sağda olacak şekilde Hasankale'nin 8 km doğusunda Espence – Sansor hattına ilerlemesini emretmiştir. Sınırdaki düşmanla temasta bulunan 2. Nizamiye Tümenine de 11. Kolordunun sol yanını örtme görevi verildi. Hasan İzzet Paşa karargahını muharebeyi yakından izlemek üzere Hasankale'ye intikal ettirdi. Rus kuvvetlerinin taarruzları karşısında öğlene kadar 18. Tümenin ağır davranması sebebi ile temas ancak öğlen sağlanabilmiştir. Başlangıçta Rus topçusunun yoğun ateşi karşısında 18. Tümen birlikleri önce paniklemiş, 34. Tümen birliklerinden bir kısmının çekilme emareleri başgöstermiştir. 11. Kolordu Komutanı Galip Paşa'nın soğukkanlı davranışları ve diğer komuta heyetinin gayretleri ile 11. ve 34 Tümen birlikleri saat 16.00'dan itibaren karşı taarruzlarına başlamıştır. Birliklerimiz Espence – Sansor hattında savaş düzeninde geçirerek birbirine karışan kıtaları düzenlemekle meşgul olmuşlardır (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a,1993: 143-144; Köprülü, 2015: 101-103; BOA, DH. KMS, 1111/3-5: 78).

8 Kasım 1914 – Bu gün sabahtan itibaren Rus ve Türk kuvvetleri taarruzlarına başladı. 11. Kolordu süngü ile taarruza katılırken, 11. Kolorduya ait 18. Tümen Bedicivan sırtlarını ele

geçirmeyi başardı. 34. Tümen de kendisine verilen hedefleri ele geçirmiş ve Köprüköy batı sırtlarında hakim bir vaziyette bulunuyordu. 9. Kolorduya bağlı 28. Tümenin iki alayı Aras nehrinin güneyinden taarruz ederek Rus kuvvetlerini Kırdağ ve Tenzile hattına çekilmeye zorladı. Rusların 156. Alayı çok kayıp verdiğinden 154. Alay ile yer değiştirmek zorunda kaldı. Bu arada sınır Tümeni olan 2. Nizamiye Süvari Tümeni Rus İstomin Tugayından 78. Alay ve Kazak Alayı ile karşılaştı ve hemen taarruza geçerek bu iki Alayı da püskürtmeyi başardı. Rus komutanın talebi üzerine Tiflis'te bulunan 2. Türkistan Kolordusunun 14. ve 15. Alaylarını tren ile Sarıkamış bölgesine intikale başladı. Yapılan çatışmalardan Rus kuvvetlerinin iki piyade tümeni ile bir süvari tümeninden meydana geldiği anlaşıldı (Çakmak, 2005: 34). Bu muharebeler neticesinde Türk askerinin ve komuta heyetinin morali yükselmiş ve Erzurum'a geri çekilme kararından vaz geçilerek savunma düzeninden taarruz düzenine geçilmiştir (Harita -3).

(Harita -3) 1914 Ekim sonu itibariyle Türk ve Rus ordularının Doğu Harekat bölgesinde konuş durumu: Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas (Doğu Cephesi) 3. Ordu Harekatı C. II Birinci Kitap, Ankara 1993, (Kroki - 10).

9 Kasım 1914 - 33. Tümen, diğer birliklerle koordineli hareket etmediği ve ayrıca

köylülerden yanlış bilgi aldığı için 9 Kasım'da Aras çayının kuzey çıkışında Ekrek'in güneyinde hareketini yavaşlatmış ve 1. İhtiyat Süvari Tümeni de buna ilerlemeye ayak uydurduğu için iki Kazak alayı bu yu zden kurtulmayı başarmıştı (Guzze, 2007: 19). 33. Tümen bu gecikmeyi yapmasa idi Rus Süvari Tümenini güneyden kuşatmış olacak ve üstünlük sağlanacaktı.

Bu gün Türk topçusunun isabetli atışları ile Rus kuvvetleri kayıplar vermiş ve Köprüköl - Tafdiker - Pazaçur hattında mevzi kazarak savunmaya devam etmişlerdir. 9. Kolordudan takviyeye gelen 28. Tümen 3. Ordudan gelen üç farklı emir karşısında ne yapacağını bilemez hale gelmiş ve bu emirler vaktinde Tümene ulaşmadığı için akşamı Tenzile – Kırdabaz - Sülügü bölgesinde geçirmiştir (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993 : 158-159; BOA, DH. KMS, 1111-3/13-14 : 87).

10 Kasım 1914 - 3. Ordu birlikleri Enver Paşa'nın ısrarlı taarruz emri ile 11 Kasım'da yapılacak genel taarruz için bu gün taarruz hazırlıklarını sürdürmüştür. 29. Tümen Erzurum - Hasankale yolunu takiben saat 12.00'ye doğru Hasankale'ye intikal etti. Erzurum'da ihtiyatta bulunan 9. Kolorduya bağlı 17. Tümene Uzunahmet tabyasının beş km doğusunda bulunan Korucuk köyünde hazır bulunması emredildi. Bu Tümen ile birlikte yarınki taarruz için 3. Ordunun emrinde altı piyade tümeni, bir nizamiye süvari tümeni ve ihtiyat süvari kolordusu toplanmış oluyordu. 9. Kolordunun iki tümeni Hasankale ve Köprüköl bölgelerine intikal ettikleri için Kolordu Komutanının da karargahı ile Hasankale'ye gelmesi emredildi (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993 : 160). 33. Tümenin ardından 37. Tümen de bu mntıkaya gelmişti. Yaklaşma yu ru yu şu yapan birliklere bir gu n istirahat verebilmek için taarruz gu nu nu n 11 Kasım'a bırakılmasına karar verilerek, taarruz bu tarihe ertelendi (Guzze, 2007: 19).

11 Kasım 1914 – 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, verdiği taarruz emrinde; düşmanın yaklaşık 6 - 8 piyade alayı ve 6 - 8 topçu bataryasıyla Köprüköl – Kızılçermik doğu sırtlarında, bir tabur kadar kuvveti ile Hohor ve 2 - 3 süvari alayı ve bir topçu bataryası ile Emrekom - Mindivan arasında bulunduğun bildirmiştir. Emrinde birlik teşkilatını şu şekilde yapmıştır:

9. Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi Paşa Komutasında; 33. Tümen, 37. Tümen, 28. Tümenlerden bir alay ve bir topçu taburu.

11. Kolordu Komutanı Galip Paşa komutasında; 34. ve 18. Tümenler ile, Kolordu ermine verilen dört sahra topçusu.

Albay Arif Komutasında; 29. Tümen, Yarbay Yusuf İzzet komutasında 2. Nizamiye Süvari Tümeni,

Fevzi Paşa komutasında İhtiyat Süvari Kolordusu bulunacaktır.

Hasan İzzet Paşa, 3. Ordunun hareket planını 10 Kasım tarihinde bir raporla Enver Paşa'ya bildirmiştir. Verilen raporda 9. Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi Paşa'nın birlikleri ile Köprüköl kuzeydoğusundan hareket edip, Aras nehrini geçerek düşmanın yan ve gerilerine taarruz edeceğini, 11. Kolordu Komutanı Galip Paşa'nın cepheden ilerleyerek düşmanı tespit edeceğini, Albay Arif Komutasında; 29. Tümen, Yarbay Yusuf İzzet komutasında 2. Nizamiye Süvari Tümenin düşmanı sağ yandan kuşatacağını, Türk askerinin moralinin yüksek olduğunu, buna karşılık Rus askerinin dört gündür bir şey yemediğini ve moralinin bozuk olduğunu ve Allah'ın cc izni ve yardımı ile 11 Kasım sabah 08.00'de taarruzun başlayacağını bildiriyordu (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993 : 162-164).

3. Ordu planladığı şekilde 11 Kasım sabahı Aras nehri kuzey ve güneyin bütün gücü ile taarruza başlamıştır. 11. Kolordu Komutanı Galip Paşa akşam saatlerinde Ordu'ya gönderdiği raporunda özetle düşmanın Tafdiker ve Pazaçur sırtlarından tamamen atıldığını ve Homigi tepesinden de geri çekildiğini ifade ediyordu. 9. Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi Paşa Komutasında bulunan ve kuzeydoğudan kuşatma hareketi yapan 33. Tümenine bağlı 99, 97 ve 52.

Alaylar Rus topçusunun yoğun ateşi karşısında taarruzlarını durdurmak ve bulundukları mevzilerde tahkimat yapmak zorunda kalmıştır. 33. Piyade Tümen Komutanı Albay İbrahim 3. Ordu Komutanının ısrarlı emirlerine rağmen tümenini uygun bir şekilde sevk ve idara edememiş ve bu yüzden görevinden alınarak 9. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Şerif (Köprülü) Bey bu Tümene vekaleten atanmıştır. Bugün saat 11.00'e kadar sis taarruzu olumsuz etkilemiş, koordinasyonlarda zafiyetler ortaya çıkmıştır (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993: 171; BOA, HR. SYS, 2108/4-17: 95).

İstanbul'dan Hafız Hakkı Bey, 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'ya hareket ile ilgili tavsiyelerini sıralarken, cepheden pek şiddetli savunma gösteren Rus kuvvetlerinin yan ve gerilerine doğru yapılacak kuşatıcı bir taarruza karşı pek hassas olduklarını söylüyor ve "Tabii, oradaki ahvale göre karar vermek ancak zatı alinize aittir. Bizi en ziyade münakaşaya sebep verdiren, uzak mesafeden Ordu Komutanının işlerini karıştırmak hissidir." (Bardakçı, 2016: 53) diyerek insiyatifin Hasan İzzet Paşa'ya ait olduğunu nazik bir dille ifade ediyordu.

9. Kolorduya bağlı 28. Tümenin elinde 83. Piyade Alayı ve Topçu Taburu bulunmaktaydı. Alay 33. Tümenin yanaşmasını uzun süre beklemiş ve saat 15.45'de yanaştığını görünce Aras nehrini geçmeye başlamıştır. Erler düşman ateşi altında yarı beline kadar soğuk suya dalarak geçmiştir. 83. Alayın subay ve erleri büyük bir gayretle 1905 rakımlı Çobandede tepesinin batı eteklerine taarruz ederek Rus mevzilerinin ön kısımlarını ele geçirmeyi ve Köprüköy'e girmeyi başarmıştır. Bu kısmı savunan 153. Rus Alayının ve dağ bataryasının erleri 1905 rakımlı tepenin birinci hat mevzilerini terk ederek üst kısımlara çekilmek zorunda kalmıştır (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993 : 172).

İsrarlı Türk taarruzları Rus mevzilerinin sağ ve sol yanını etkisi altına almış ve Rus mevzilerinin sağ tarafında bulunan Rus 80. Piyade Alayının mevzilerine Türk kuvvetleri girmeyi başarmıştır. Aynı şekilde Rus Kolordusunun sol yanında bulunan 153. Piyade Alayının mevzilerine de Türk kuvvetleri tarafında geriye atılmış ve Köprüköy Rus kuvvetlerinden temizlenmiştir. Akaşama doğru üstün Türk kuvvetleri Rus Kolordusunun her iki yanından kuşatma taarruzlarına devam ettiler. Aras nehrinin güneyinde bulunan Rus 1. Kazak Süvari Tümeni geri çekilmek zorunda kaldığından Kolordunun sol yanı tamamen açılmış durumdaydı (Harita - 4) ,(Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993 : 175 -177).

(Harita -4) 1914 Ekim sonu itibariyle Türk ve Rus ordularının Doğu Harekat bölgesinde
konuş durumu: Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas
(Doğu Cephesi) 3. Ordu Harekatı C. II, Birinci Kitap, Ankara 1993, (Kroki - 12).

12 Kasım 1914 – Bu gün hava yine soğuk ve sisliydi. Yerler çamurla kaplı ve zemin kaygan bir durumdaydı. Taarruz sabah 06.00’da topçu atışları ile tüm cepheye başladı.

-Merkez konumda bulunan 11. Kolordunun 34. ve 18. Tümen topçuları ile Badicivan kuzeybatısında mevzide olan Türk süvari topçusunun koordineli olarak açtığı ateş neticesinde Homigi bölgesi saat 15.00’e kadar Rus kuvvetlerinden tamamen temizlenmiştir. Bu gün güneyde bulunan 29. Tümen 11. Kolorduya bağlanmıştır. 29. Tümenin karşısında bulunan Rus Alayı Çermiksu güneydoğusu ile Hizardereköy güneyindeki mevzileri tutmaktaydı. 29. Tümen geceyi kar üstünde açıkta geçirmiş ve çoğu erlerin ayakları donmuştur.

Sol kanatta bulunan 9. Kolordu Komutanı Ahmet Fazıl Paşa 12 Kasım akşamı Ordu Komutanına verdiği durum raporunda;

Güneşin batışından sonra iki tarafın da ateş kestiğini, Rus artçılarının ve Süvari Tümeninin Akmelek tepe Yukarı Söğütlü hattının kuzeyine çekildiğini, 33. Tümenin Rus Kolordusunun sağ yanında çarpışmaya devam ettiğini, 37. ve 38. Tümen birliklerinin Akmelek – Yukarı Soğütlü hattına ulaştığını ve Kolordu ihtiyatının bulunmadığını belirtmekteydi (Genelkurmay ATASE Başkanlığına,: 191).

13 Kasım 1914 Takip Harekatı – 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa 12/13 gecesı gelen raporları incelemiş ve Rus kuvvetlerinin genel olarak çekildiğine kanaat getirmiştir. 13 Kasım günü uygulanmak üzere özetle şu emri vermiştir; Düşmanın Köprüköy, Homigi, Menevürt güney sırtlarından ve Yeniköy kuzeyindeki 2430 rakımlı tepeden atıldığını ve Aras nehri kuzeyindeki iki taburun geriye çekildiğini, 11. Kolordunun 34, 18 ve 29. Tümenlerden birer alay, bir dağ bataryası ve miktar süvari ile Ardos - Mollamelik - Maslahat hattına kadar takip hareketını icra etmesini ve Ahmet Fevzi Paşa’nın emrinde bulunan 33. Tümenin de düşman süvari tümenini Todaveren Komador hattının doğusuna atmasını emretmiştir. Ayrıca harekatı yakından takip etmek için 3. Ordu Karargahına 07.00’de Köprüköy’e intikali emredilmiştir. 2. Nizamiye Süvari Tümeni de bağımsız olarak düşmanı takip etmeye devam edecek ve geri çekilen birliklerin hangi mevzilere yerleştiği haber verecektir (Genelkurmay ATASE Başkanlığına, : 193-195). Hasan İzzet Paşa’nın niyeti Rus kuvvetlerini yok etmek değildi. Sadece kısmi bir başarı ile Rus kuvvetlerini geri çekilmeye mecbur ederek moral üstünlüğü kazanmaktı.

Fevzi Çakmak Paşa eserinde bu harekatı değerlendirirken, takip harekatında düşmanın ger çekilme yollarına dik şeritler halinde taarruz etmeyi tavsiye etmekte, 3. Ordu’nun bu kurala uymayarak rast gele bir muharebe yaptığını ve Enver Paşa’dan gelen emirlerle ilerlemeye çalıştığını vurgulamakta ve bu harekattaki başarının subay ve askerin kahramanlıkları ile temin edildiğini ifade etmektedir (Çakmak, 2005: 36).

Ancak İstanbul’da bulunan Enver Paşa ve kurmay heyeti durumu fark etti ve özetle 3. Ordu Komutanına verdiği emirde, çekilecek düşmanın çekilme yollarını kesilerek, tamamen yok etmek suretiyle, şiddetli ve paralel bir takiple Kars doğrultusunda düşman arazisine girilmesi isteniyordu.

Ancak bu emri yerine getirmek için birliklerin mühimat, teçhizat araç gereç, kışlık kıyafet ve eğitim durumu yetersiz bir durumdaydı. Bu nedenle, 7 Kasım’dan beri devam etmekte olan muharebeler neticesinde Rus kuvvetleri bulundukları mevzileri terk etmeye mecbur kalmışlardır. Sevk ve idaredeki yetersizliğin diğer bir göstergesi de birliklerin devamlı intikal halinde olmaları ve parça parça muharebeye girmeleriydi. Bu durum kuvvet üstünlüğünü sağlanması gereken durumlarda yetersiz kalınıyor, bunu fırsat bilen Rus kuvvetleri zaman kazanarak imhadan kurtuluyorlardı.

Sonuç olarak, 7-13 Kasım tarihine kadar Osmanlı ordusu ile Rus kuvvetleri arasında geçen karşılıklı taarruz, savunma ve oyalama muharebeleri icra edilmiş ve bu şekilde başta 10. Kolordu olmak üzere takviyelerin gelmesi için zaman kazanılmıştır. Gerek 9. Kolordu ve gerekse 11. Kolorduların hucümları ile görev ifa edilmeye çalışılmıştır. Türk topçusu zaman zaman Rus topçusuna gurup atışları ile üstünlük sağlamıştır. Süvari Tümenimiz de Rusların kuzey cephesinde

taarruz ve yan eteşleri ile Rus Kazak Alaylarını iş göremez hale getirmeyi başarmıştır. Aşiret Tümenleri eğitimsiz ve yetersiz silah ve teçhizatları sebebi ile eğitimli ve donanımlı Rus kuvvetleri karşısında varlık gösteremediler (Köprülü, 2015: 107).

3. Azap Muharebeleri (16 – 20 Kasım 1914)

3. Ordu Komutanlığı, Köprüköy Muharebelerinden elde ettiği başarıyı Enver Paşa'nın da direktifleri doğrultusunda devam ettirmek ve düşmanı imha etmek üzere hazırlıklarını yapmaya devam etti. Hasan İzzet Paşa bu maksatla Karargahı ile Haran bölgesine intikal etti. Taarruz görevi olarak 11. Kolordu Komutanlığına 18. ve 34. Piyade Tümenleri ile Zars - Horum dağı, Ahilik hedeflerini ele geçirme görevi verildi. 9. Kolorduya bağlı 33 Piyade Tümeni Bayburt - Erzurum arasında intikal halinde, 31. Tümeni Niksar'da, 32. Tümeni Amasya civarında intikal ediyorlardı. Günlük yürüyüş mesafesi ortalama 30 km civarındaydı ve bu cebri intikal piyadenin ayak vurmasını ve süvari erlerinin de semer vurmasını iyice arttırıyordu (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993: 262).

16 Kasım 1914 – Bu gün 3. Ordu taarruzlarına devam ederken 11. Kolordu, Köprüköy – Azap istikametinin güney kısmından, 9. Kolordu birlikleri kuzey yanından çevirme yapacak şekilde ilerlemelerini sürdürdüler. 33. Tümen ve ihtiyat süvari birlikleri de güneyden olmak üzere sol taraftan çevirme hareketini icra etmek üzere ilerlemelerini sürdürdüler. Düşmanın asıl mevzileri doğuda kaldığından taarruzlar genelde Rus ileri kuvvetlerine yapılabiliyordu. 33. Tümen Rus Plaston Tugayının taarruzuna maruz kaldığı için Tayhoca'ya çekilmek zorunda kaldı. 34. Piyade Tümeni Azap'ın doğusunu ele geçiremediği için beklenen başarı sağlanamadı. Erzurum'un kuzey tarafında bulunan Tortum bölgesinde de 10. Piyade Alayımız ve 31. Süvari Alayımız ilerlemelerine devam ettiler (Çakmak, 2005: 37).

17 Kasım 1914 – 3. Ordunun taarruz planı, düşmanı cepheden zorlarken, iki kanadından kuşatarak imha etmek esasına dayanıyordu. Ancak bu durumun farkında olan Rus Karargahı, 1. Kazak Süvari Tümenini 1. Kaban Plaston Süvari Tümeni ile takviye etmiştir. Ayrıca 2. Türkistan Kolordusunun bu bölgeye sevkıyatı başlamış durumdaydı. Bu Kolordunun iki tugayı 1. Kafkas Kolordusunun kuzeyine gelmiş ve Horum dağı – Hoşap doğusu – Keçesor hattında mevzilenmeye başlamıştı. 3. Ordu Komutanlığı düşmanın bu hareketlerini özellikle keşif uçağı olmadığından zamanında haber alamıyordu. Diğer önemli bir husus da düşmana sağdan ve soldan birer tümen gücünde eşit kuvvetlerle saldırı planlayarak neticenin alınacağı üstün kuvvetin oluşturulmamasıdır (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993: 244). 3. Ordunun bütün birliklerini muharebeye sokması ve ihtiyat kuvveti ayılmaması ayrı bir risk oluştuyordu. 11. Kolordu Komutanlığı 18. ve 34. Tümen birliklerine verdiği hareket emrinde, 18. Tümenin Kolordu ihtiyatı olarak kalacağını, 34. Tümenin ise sol kanadı ile Azap - Zanzak yolu ve sağ kanat birlikleri ile de aşağı Ahilik doğrultusunda taarruz etmelerini emretmiştir. 33. Tümene verilen görev, 3. Ordu sağ kanadının Aras nehri güneyinden korunması ve ayrıca Aras kuzeyindeki Rus kuvvetlerinin sol kanadının kuşatılmasıydı.

Sabahtan itibaren başlayan taarruz neticesinde saat 15.00 civarına geldiğinde 33. Tümeden yaklaşık iki tabur kuvvet Aras nehrinin kuzeyine geçmiş ve 17. Tümenin 51. Alayının Azap'a yaklaşmıştır. 18. Tümen kıtaları saat 15.30'dan itibaren 33. Tümen ile arasındaki beş kilometrelik boşluğu kapatmıştır. Akşama doğru düşmanın çekilme emareleri görülmeye başladı. Alaylar son bir gayretle taarruz ederek düşman mevzilerini ele geçirdi. 9. Kolordu birlikleri 3. Ordu Komutanının gönderdiği bir kurmay subayın verdiği sözlü emri etkisini göstermiş, yavaş gelişen taarruz hızlanmaya başlamıştır. Alay birlikleri Azap - Ardos mevziinin önündeki dereye ulaştığında mevcudunun yüzde onunu kaybetmiş, ancak taarruza ara vermeden ihtiyatını da kullanması ile Rus mevzilerini ele geçirmeyi başardı. 51. Piyade Alayı Azap yönünden yan atışlar yapılmasına rağmen karşıdaki sırtlara çıkmayı başarmış ve hedefini ele geçirmiştir. Böylece, 9. Kolordu Azap kuzeydoğu sırtlarını ele geçirmiş oldu (Harita - 5), (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993: 249, 253).

17 Kasım 1914 Azap Muharebeleri

(Harita -5) 1914 Ekim sonu itibariyle Türk ve Rus ordularının Doğu Harekat bölgesinde konuş durumu: Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas (Doğu Cephesi) 3. Ordu Harekatı C. II Birinci Kitap, Ankara 1993, (Kroki - 15).

18 Kasım 1914 – Bugüne kadar devam eden 3. Ordu birlikleri, kuvvetli bir Rus mevziine çıktığını anlamıştı. Çünkü tümenlerin büyük gayret gösterilmelerine rağmen Azap doğusundaki sırtları hucumla ele geçirerek ancak iki kilometre kadar ilerleyebilmiştir. Birlikler en fazla şehit ve yaralıyı bugün vermişti. Hasan İzzet Paşa, bugün için verdiği Ordu emrinde; Azap doğusundaki sırtların ele geçirildiğini, Ordu birliklerinin ele geçirdikleri mevzileri ve hakim sırtları tahkim etmelerini, 9. Kolordunun cephesini fazla geniş ve tehlikeli buluyorsa sol kanadını Gerek'in batısına alabileceğini, 11. Kolordunun 3. Ordunun sağ yanını koruyacağını emretmiştir.

(Harita -6) 1914 Ekim sonu itibariyle Türk ve Rus ordularının Doğu Harekat bölgesinde konuş durumu: Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas (Doğu Cephesi) 3. Ordu Harekatı C. II Birinci Kitap, Ankara 1993, (Kroki - 16).

Hasan İzzet Paşa'nın Rus karşı taarruzları nedeniyle kendi inisiyatifi kullanarak birliklerini bir miktar batı istikametinde geri çekmesi, Enver Paşa'nın tepkisine yol açmış ve aşağıdaki telgrafi yollayarak Rus kuvvetlerine kuşatıcı bir taarruzu emretmiştir:

“Karşınızda 1. Kafkas kolordusu tamam değildir, Türkistan Kolordusu zayıftır. Plaston Tümeni zayıf bir tümendir. Düşman topçusunun bir kısmı da Avrupa cephesindedir. Kısaca siz herhalde piyade ve topçu kuvvetleri bakımından düşmana esaslı bir üstünlüğe sahipsiniz. Erzurum'a 3.000 mermi geliyor, Trabzon'dan bir haftaya kadar 20.000 mermi geleceğini Erzurum Valisi teyid etmektedir. Akdeniz vapuruyla 20.000 mermi daha yarın Trabzon'a geliyor, böyle uygun bir durumda mevzii geri çekmekten vazgeçerek 30. Tümeni ileri almanızı ve Ruslara karşı ön cepheden yürümektense, üstün kuvvetlerle yandan taarruz etmenizi daha uygun görüyorum.” (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993: 263, 312).

19 ve 20 Kasım tarihlerinde iki tarafın bulundukları mevzilerden top ve piyade tüfeği ile ateş muharbesi olduğundan fazla bir hareket olmamıştır. Bu fırsattan istifade ile birlikler mevzi düzeltmeleri yapmış ve askerin lojistik ikmal desteği sağlanmıştır (Harita - 6) .

21 Kasım 1914 – 15 Kasım'dan beri devam eden Azap Muharebelerinde 21 Kasım tarihine gelindiğinde Ardos bölgesinde Rus mevzilerine ancak beş kilometre girme imkanı olmasına rağmen, bu başarı kıtaların yorgun ve lojistik imkanların yetersiz olması sebebiyle devamı sağlanamamıştı. Hasan İzzet Paşa ani bir karar ile Rus karşı taarruzlarının mevcut durumda tehlikeli olacağını var sayarak ayrıca Narman bölgesindeki Rus kuvvetlerinin taarruz geçeceğini düşünerek ve topçu mermisinin tükenmek üzere olduğu bilgisini alması sebepleri ile 21 / 22 Kasım

gecesi kar yağışının yoğun olduğu ve tipinin askeri vurduğu bir havada Komador - Aşağı Kızılca - Menevürt hattına çekilme kararı verdi (Harita -7), (Genelkurmay ATASE Başkanlığı a, 1993: 319-320). Ancak daha sonraki günlerde Narman'daki Rus birliklerinin yerinden oynamadığı ve Rus kuvvetlerinin taarruz yerine mevzilerini kuvvetlendirdikleri ve bu arada 10. Kolorduya bağlı 33. Piyade Tümeninin iki alay ile Köprüköy bölgesine intikalini tamamalamış olduğu öğrenildi. Kan ile alınan mevziler sebepsiz kaygılarla terk edilmişti. Üstelik bu çekilme kararı Genelkurmayın onayı alınmadan yapılmıştı.

3. Ordunun 20/21 Kasım 1914 Durumu

(Harita -7) 1914 Ekim sonu itibariyle Türk ve Rus ordularının Doğu Harekat bölgesinde konuş durumu: Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas (Doğu Cephesi) 3. Ordu Harekatı C. II Birinci Kitap, Ankara 1993, (Kroki - 17).

4. İhtiyat Süvari Tümeni Urfa civarından milli kıyafetleri ile diğer ihtiyat süvarileri de kendi kıyafetleri ile geldiklerinden soğuğa karşı kışlık paltoları bulunmuyordu. Kışın şiddetinden ve ayazdan asker dağılmaya başlamış tümen mevcutları 300-400 civarına inmişti. Bu sebeple İhtiyat Süvari Kolordusu lav edilerek, iki ihtiyat süvari tugayı şeklinde yeniden teşkilatlandırıldı. 2.

Nizamiye Süvari Tümeni de tugay haline getirildi. Kış şartlarının ağırlığından 18.000 mevcutlu süvariden 2.800 kişi kalabilmişti (Çakmak, 2005: 39).

Kayıplar: 6 – 21 Kasım 1914 tarihleri arasında icra edilen Köprüköy ve Azap Muharebelerinde Fahri Belen'e göre 3. Ordudaki kayıp miktarı; subay olarak 69 subay şehit, 158 subay yaralı ve bir subay esir, erlerden ise 1.914 şehit, 6.012 yaralı 3.069 esirdir (Belen, 1964: 135).² Maslofski'ye göre Rus Kafkas ordusunun kayıpları Türk kıtalarının kayıplarına nazaran daha ağır olmuştur. General Maslofski ye göre 39. Rus Piyade Tümeni Köprüköy ve Azap muharebelerinde mevcudunun yüzde kırkını kaybetmiştir. Aynı şekilde 20. Piyade Tümene bağlı 1. Tugay da benzer bir kayba uğramıştır. Yaklaşık olarak savaşa katılan 30.000 Rus askerinden 12.000 askerini zayıat vermiştir (Maslofski, 1935: 75).

Fevzi Çakmak Paşa, bu muharebeler için yaptığı değerlendirmede; Rusların panik yaptığı için 20/21 Kasım'da Rus cephesinin sıkışık ve karmaşık bir vaziyete geldiğini ve bu sebeple Rus Komutan ve Kurmay Başkanının cepheyi terk ederek Sarıkamış'a kaçarak Türk askerinin üstün geldiğini Tiflis'te bulunan Kafkas bölgesi sorumlusu Vali ve Danışmanı Yudenic'e bildirdiğini ifade etmektedir. Yudenic bu durum üzerine Tiflis'ten süratle Sarıkamış bölgesine intikal etmiş ve duruma hakim olmaya çalışmıştır (Çakmak, 2005: 39). Rus kuvvetleri perişan bir durumda iken Hasan İzzet Paşa'nın 3. Ordu birliklerine Köprüköy istikametine çekilme emri vermesi önemli bir hata olmuştur.

Köprüköy ve Azap Muharebelerinde 3. Ordunun daha ziyade topçu ateş desteğine dayanan taarruzlar yaptığından, kıtalar oldukça zayıat vermiş ve cephanesi yetersiz hale gelmiştir. Ordunun lojistik açıdan ve yeni birliklerle takviyesi olmadan büyük bir taarruza geçmesi imkansız bir hale gelmişti. Bu yüzden 10. Kolordunun 3. Orduyu bir an evvel takviyesi hayati önem arz ediyordu. 10. Kolordu Tümenlerinin denizden mi, karadan mı getirileceği meselesi bile bir günün bile çok kıymetli olduğu bir dönemde 2-3 haftanın zayı olmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı'na giriş sürecinde Enver Paşa ve Cemal Paşaların bir sır gibi sakladıkları savaş giriş sürecini Kazım Karabekir (Paşa) dönemin İstihbarat Şube Müdürü olarak ifşa etmiştir. Bu Cihan Harbi'ne girişimizin geciktirilmesi ve bu sırada seferberlik hazırlıklarımızın personel, silah, mühimmat, cephane vd. lojistik ikmal maddeleri açısından tamamlanması kışı kesin olarak geçirilmesi gerekmekteydi. Savaşa mümkün olduğu kadar geç girilmesi ve doğuda bir kış muharebesinin yapılmaması hakkında Enver Paşa'yı uyarılar arasında sadece Kazım Karabekir değil aynı zamanda Hafız Hakkı Paşa, Liman Von Sanders Paşa, 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa gibi ünlü komutanlar da bulunuyordu. Enbüyük Cephe özelliğine sahip olan Doğu Cephesi'nde Ankara'dan sonra tren hattı yoktu. Bu eksiklik 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda apaçık ortadaydı. Rusların ise Sarıkamış'a gidiş ve geliş olarak iki hattı vardı. Bu nedenle bir yandan da Ankara'dan doğuya personel ve malzemenin taşınması için acilen tren hattının inşasına şehir şehir devam edilmesi bir çok gecikmeyi önleyecekti. Bu savaşlarda istenilen yer ve zamanda askerin ve malzemenin doğuya intikal ettirilmemesi en önemli engellerden biri olmuştur. 6 - 21 Kasım 1914 tarihinde peş peşe devam eden Köprüköy ve Azap Muharebeleri sırasında Karadeniz'de batırılan Bezm-i Alem, Mithat Paşa ve Bahr-ı Ahmer isimli nakliye gemileri öncelikle düşman hareketlerini görme açısından gönderilen iki adet keşif uçağından 3. Orduyu mahrum etmiştir. 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın bu muharebelerde kesin neticeli düşmanı imha etme gayreti olmamakla beraber kısmi mevzi üstünlükleri elde etmesi başarılı sayılmakla birlikte bazı yersiz endişeler sebebi ile binlerce şehit ve yaralı verilerek alınan onca düşman mevzileri 20/21 Kasım akşamı geri çekilme hareketi icra edilerek düşmana terk edilmiştir.

² Kayıplar hakkında Alptekin Müderrisoğlu'nun, **Sarıkamış Dramı** isimli eserinde bu rakamlara yakın tespitler yapılmıştır (Kastaş Yayınları, İstanbul 1997).

Kaynakça

- Aras, H. (2002). *Sarıkamış Harekatı ve Enver Paşa*. İstanbul: Metropol Yayınları.
- Arif, M. (2006). *Bir İmparatorluğun Dramatik Kaybı, Başımıza Gelenler, 93 Harbi'nde Doğu Anadolu Cephesi*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Atabey, F. (2006). *Karadeniz'de Türk Donanması Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi*. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları (BOA) No: 130**, C. I, İstanbul 2013.
- BOA**, DH. EUM. 7. Şb. 2/31 (Dahiliye Emniyet-i Umumiye 7. Şube)
- BOA**, DH. KMS, 27/2 (Dahiliye Kalem-i Mahsus -Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız)
- BOA**, DH. KMS, 1105/41 (Hariciye Matbuatı, Babıali Dahiliye Nezareti, Matbuata Dairesi)
- BOA**, DH. KMS, 1111/3-1 (Hariciye Matbuatı, Babıali Dahiliye Nezareti, Matbuata Dairesi)
- BOA**, DH. KMS, 1111/3-5 (Hariciye Matbuatı, Babıali Dahiliye Nezareti, Matbuata Dairesi)
- BOA**, DH. KMS, 1111-3/13-14 (Hariciye Matbuatı, Babıali Dahiliye Nezareti, Matbuata Dairesi)
- BOA**, HR. SYS, 2108/4-17 (Hariciye Siyasi, Osmanlı Telgraf Ajansı)
- Bardakçı, M. (2016). *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*. İstanbul: Türkiye İşbankası Yayınları.
- Belen, F. (1964). *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Çakmak, F. (2005). *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları.
- Çolak, M. (2014). *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkas Politikası (1914-1918)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı. (1993). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas (Doğu Cephesi) 3. Ordu Harekatı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı. (1985). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*. Cilt X, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Guzze. (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesindeki Muharebeler*. Yayına Haz. Alev Keskin, Tercüme: Hakkı Akoğuz, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Jorga, N. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1640-1774)*. C.4, Yayına Haz. Erhan Afyoncu, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- J. Shaw, S. (2014). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu - Savaşa Giriş*. Ankara: Türk Tarih Kurum Yayınları.
- Karabekir, K. (1995). *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik*. C.1, 2. B, İstanbul: Emre Yayınevi.
- Karal, Enver Z. (1994). *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)*. C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

-
- Köprülü, Ş. (2015). *Birinci Dünya Harbi Başlangıcında 3. Ordu, Sarıkamış, Çevirme ve Meydan Muharebesi*. Ankara: Korza Yayıncılık.
- Maslofski. (1935). *Umumi Harp'te Kafkas Cephesi Eserin Tenkidi*. Çev. Nazmi, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Müderrişoğlu, A. (1997). *Sarıkamış Dramı*. İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Sanders, Liman v. (2018). *Türkiye'de Beş Sene*. Çev. Osmanlı Genelkur. Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yayına Haz. Muzaffer Albayrak, 7. B, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Sayılr, B. (2006). *Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı*. İstanbul: Salyangoz Yayın.
- Tolon, Ahmet H. (2006). *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. <https://doi.org/10.33419/aamd.702849>